Kovida Shloka #13 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 46

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya – https://www.youtube.com/watch?v=HvGYXFYZCrY
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPs_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/ https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/ https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/

Class notes for this shloka

46. श्लोकः

मूलपाठः

अथान्धकारं गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् ।

भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किञ्चिद्विहस्यार्थपतिं बभाषे ।। २.४६ ।।

पदच्छेदः

अथ, अन्धकारम्, गिरिगह्वराणाम्, दंष्ट्रामयूखैः, शकलानि, कुर्वन्, भूयः, सः, भूतेश्वरपार्श्ववर्ती, किञ्चित्, विहस्य, अर्थपतिम्, बभाषे

अन्वयार्थः

- अथ = 'मदीयं देहं तवाहाराय अर्पयामि धेनुरियं विसृज्यताम्' इति राज्ञः कथनानन्तरम्
- भूतेश्वरपार्श्ववर्ती सः = परमशिवकिङ्करः सः सिंहः
- गिरिगह्वराणाम् अन्धकारम् = पर्वतस्य गुहानां ध्वान्तम्
- दंष्ट्रामयूखैः = तीक्ष्णदन्तानां किरणैः
- शकलानि कुर्वन् = खण्डानि कुर्वन् / निरस्यन् / दूरीकुर्वन्
- किञ्चित् विहस्य = ईषत् स्मितं कृत्वा
- अर्थपतिम् = नृपम्

- भूयः बभाषे = पुनः उवाच

अन्वयः

अथ भूतेश्वरपार्श्ववर्ती सः गिरिगह्वराणाम् अन्धकारं दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् किञ्चित् विहस्य अर्थपतिं भूयः बभाषे ।

आकाङ्क्षा

- बभाषे
    - कः बभाषे ? सः (सिंहः)
        - कीदृशः सः ? भूतेश्वरपार्श्ववर्ती
        - पुनः कीदृशः सः ? कुर्वन्
            - किं कुर्वन् ? शकलानि कुर्वन्
            - कं शकलानि कुर्वन् ? अन्धकारम्
                - केषाम् अन्धकारम् ? गिरिगह्वराणाम्
            - कैः शकलानि कुर्वन् ? दंष्ट्रामयूखैः
        - किं कृत्वा बभाषे ? किञ्चित् विहस्य
        - कदा बभाषे ? भूयः
        - कम् (उद्दिश्य) बभाषे ? अर्थपतिम्

तात्पर्यम्

नन्दिन्याः रक्षणाय स्वशरीरं त्यक्तुम् उद्यतं नृपं दृष्ट्वा ईषद् हसित्वा[१] सिंहः पुनरपि अभाषत ।

[१]हासकारणम् 'अल्पस्य हेतोः बहु हातुम् इच्छन्' २/४७ इति वक्ष्यमाणं द्रष्टव्यम् ।

पदविवरणम्

- भूतेश्वरपार्श्ववर्ती
    - पार्श्ववर्ती = पार्श्वे वर्तितुं शीलम् अस्य इति । "ताच्छील्ये इनि" ।
    - भूतेश्वरः = भूतानाम् ईश्वरः
    - भूतेश्वरपार्श्ववर्ती = भूतेश्वरस्य पार्श्ववर्ती
- गिरिगह्वराणाम् = गिरेः गह्वराणि गिरिगह्वराणि, तेषाम्
- दंष्ट्रामयूखैः = दंष्ट्राणां मयूखाः, दंष्ट्रामयूखाः, तैः
- अन्धकारम् = अन्धकार शब्दः, अकारान्तः पुं., द्वि.वि., ए.व.

- शकलानि = शकल शब्दः, अकारान्तः नपुं., द्वि.वि., ब.व. । अत्र 'शकलानि' इति 'अन्धकारम्' इत्यस्य विधेयविशेषणम् ।
- विहस्य = वि +हस् "हसँ हसने" + ल्यप् । लटि. हसति ।
- अर्थपतिम् = अर्थानां पतिः, तम्
- बभाषे = भाष् "भाषँ व्यक्तायां वाचि" लिट्. प्र.पु., ए.व. । लटि. भाषते ।

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih पश्यतु ।

Word-Meaning

- अथ = Then
- किञ्चित् विहस्य = after mildly smiling
- सः भूतेश्वरपार्श्ववर्ती = He, the lion, the attendant (पार्श्ववर्ती) of Shiva, the Lord of all creatures (भूतेश्वर)
- बभाषे = spoke
    - भूयः = again
    - अर्थपतिम् = to the King, the Lord of Riches
- शकलानि कुर्वन् = breaking into pieces
    - गिरिगह्वराणाम् अन्धकारम् = the darkness of the caves of the mountain
    - दंष्ट्रामयूखैः = with the rays (मयूख) of its teeth (दंष्ट्रा)